

ТЕМА 5. ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

5.1 Податкова безпека: її сутність, значення та рівні.

5.2. Податковий ризик: сутність, види та методи його визначення.

5.3. Вплив тіньової економіки на податкову безпеку країни: макро- та мікроекономічний рівень.

ПИТАННЯ 1

У сучасних умовах розвитку ринкової економіки, поглиблення процесів інтеграції та глобалізації значення податків у забезпеченні національної економічної безпеки зростає в багато разів.

Податки є головним джерелом фінансових ресурсів, що централізуються державою для забезпечення суспільно необхідних і законодавчо встановлених потреб. Надання державою суспільних благ і послуг, пов'язаних із створенням нових робочих місць і підтриманням загальної зайнятості, соціальним забезпеченням і соціальним захистом, освітою та охороною здоров'я, правоохоронною діяльністю, фінансується переважно за рахунок податкових надходжень.

З податковою системою та податковою політикою пов'язані інтереси не тільки держави, а й усіх громадян, верств і груп населення, підприємств і організацій. Податки та податкова політика в сучасних умовах є одним із найважливіших об'єктів ринкових реформ. Податки впливають на стан економіки, бюджетної системи, фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування, від них залежить здатність держави виконувати свої функції.

Отже, податкова безпека є важливим елементом системи забезпечення економічної безпеки держави.

Податкова безпека держави – це такий стан податкової системи, який характеризується стійкістю та стабільністю всіх її елементів, що передбачає зростання ресурсного потенціалу країни з метою забезпечення соціально-економічного розвитку держави, стійкість її

фінансової системи, здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам України.

Розрізняють такі критерії визначення податкової безпеки:

- ресурсно-функціональний,
- статичний,
- нормативно-правовий.

Враховуючи багатогранність поняття податкової безпеки, складність взаємозв'язків і взаємозалежності різних її елементів, а також необхідність урахування економічних інтересів фізичних і юридичних осіб – платників податків, регіонів і держави з метою забезпечення стійкого економічного зростання, податкова безпека містить у собі такі рівні:

- національна податкова безпека;
- регіональна податкова безпека;
- податкова безпека платників податків.

Національна податкова безпека – стан економіки, який забезпечує гарантоване надходження податкових платежів у бюджет, що дозволяє забезпечити захист національних інтересів в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Регіональна податкова безпека – це стан оподаткування в регіоні, що визначається рівнем місцевого оподаткування.

Податкова безпека платників податків – це фінансово-економічний стан платника податків, який забезпечує мінімізацію податкових ризиків за умови дотримання податкової дисципліни.

Вивчення питання сутності податкової безпеки передбачає розгляд певних базових елементів, які включають, насамперед, об'єкт, суб'єкт і склад.

Рисунок 1. Критерії визначення податкової безпеки

Об'єктом податкової безпеки є податкова система. Суб'єктами податкової безпеки є держава, яка виконує свої функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, юридичні та фізичні особи. Складові податкової безпеки держави наведені на рисунку 2.

Визначальний вплив на рівень податкової безпеки держави мають такі складові податкової системи, як система оподаткування в країні та дотримання прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів податкових правовідносин.

Система оподаткування, яка являє собою сукупність податків і зборів, що існують у державі, є одним із ключових факторів, які забезпечують економічний розвиток і соціально-економічне зростання в державі. Неефективна система оподаткування може бути дестабілізаційним фактором для розвитку економіки та призводити до збільшення тіньового сектору, який є прямою загрозою стабільному

економічному функціонуванню країни і, як результат, сприяє зниженню рівня податкової безпеки держави.

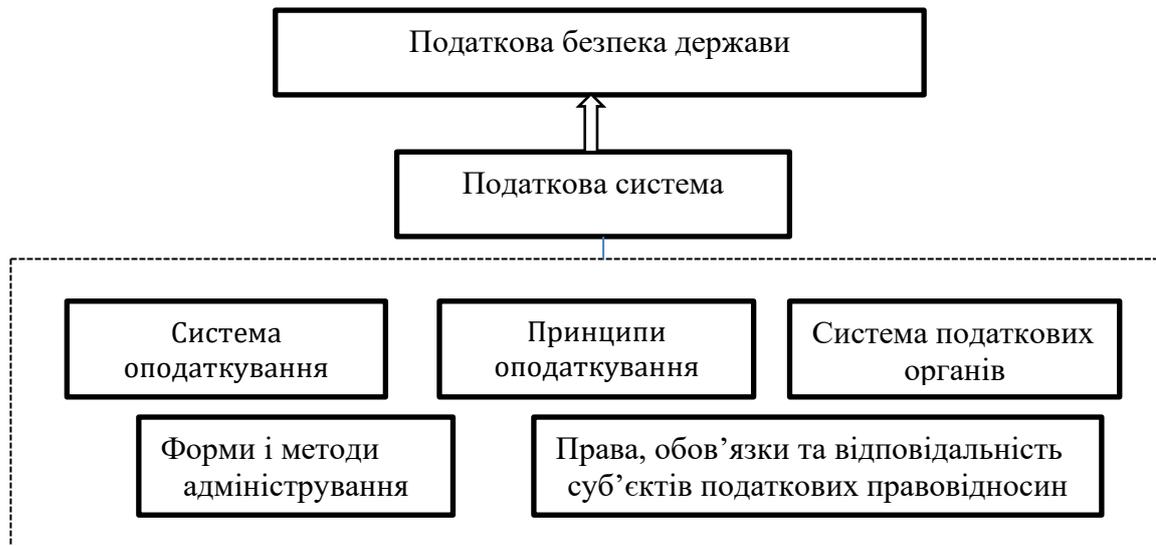

Рисунок 2. Складові податкової безпеки

Ухилення від оподаткування значно скорочує дохідну частину бюджету країни, не дозволяючи державі в повному обсязі фінансувати соціальні, інвестиційні, оборонні та правоохоронні програми, що зрештою формує загрозу соціальній стабільності в суспільстві.

Отже, податки як ресурсний фактор можуть бути для держави як засобом забезпечення безпеки, так і причиною посилення загроз і ризиків (скорочення податкових надходжень до бюджету). Податки та податкову політику слід розглядати як: ресурси та інструмент забезпечення економічної безпеки – з одного боку, і фактор ризику – з іншого. Таким чином, вплив системи оподаткування на податкову безпеку реалізується з наступних позицій характеристики податків і зборів: ресурсного фактора, що перебуває в розпорядженні держави; інструмента впливу на економічні та соціальні процеси; фактора зворотної залежності функціонування держави від платників податків, адже порушення податкової безпеки може стати реальною загрозою існуванню держави.

Важливим аспектом забезпечення податкової безпеки є дотримання прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів податкових відносин, що суттєво визначається рівнем податкової культури в державі.

Податкова культура – це частина загальнонаціональної культури країни, що відображає рівень розвитку суспільства, виражений у чинних нормах системи оподаткування, глибині податкових знань населення, усвідомленні необхідності виконання податкових зобов'язань, виконанні своїх обов'язків як платниками податків, так і державою. Таким чином, податкова культура стосується всього суспільства та включає в себе свідоме ставлення до податкового процесу всіх його учасників.

Забезпечення високого рівня податкової безпеки передбачає чітке визначення джерел потенційних загроз, а також вжиття заходів щодо їх нейтралізації. Загрози для податкової безпеки наведені на рисунку 3.

У разі реалізації зазначених загроз держава недоотримує значний обсяг грошових коштів, що у свою чергу негативно впливає на рівень фінансової безпеки.

З метою вчасної та ефективної ідентифікації загроз податковій безпеці необхідно застосовувати такі принципи (табл. 1.).

Значний вплив на податкову безпеку країни мають ряд факторів, які поділяють на кількісні та якісні. Серед основних кількісних факторів виділяють:

- податковий потенціал територій і можливості його подальшого нарощування;
- нормативи розподілу податкових ресурсів між бюджетами різних рівнів;

Таблиця 1.**Принципи ідентифікації загроз податкової безпеки**

Принцип	Сутність принципу
Сегментації	Загрози ідентифікуються в межах відповідного рівня (національний, регіональний, платники податків)
Суттєвості	Ідентифікації підлягають ті загрози, які об'єктивно становлять небезпеку
Об'єктивності	Наявність загрози повинна бути доведена за допомогою статистичних показників, опису чинних процедур управління або нагляду або зазначенням відсутності такої процедури
Повноти	Загроза ідентифікується з точки зору всіх можливих негативних наслідків
Динаміки	При ідентифікації загрози повинні бути враховані тенденції, що склалися

- величину податкового навантаження на економіку країни, регіону, підприємства, домогосподарства;
 - рівень затрат держави на податкове адміністрування та контроль.
- Якісними факторами, що впливають на податкову безпеку, є:
- стабільність функціонування податкової системи;
 - системи оподаткування, при якій загрози внутрішнього та зовнішнього характеру зводяться до мінімуму;
 - наявність податкових стимулів розвитку виробництва та підприємництва, залучення інвестицій і переходу економіки на інноваційний шлях;
 - гармонізація податкової системи з іншими країнами;
 - наявність податкових і митних стимулів забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Кожен із зазначених факторів здатний мати як позитивний, так і негативний вплив податків на рівень податкової безпеки в країні.

Функціонування будь-якої системи передбачає досягнення певних цілей або отримання бажаних результатів діяльності. Цілі досягнення податкової безпеки можна поділити на стратегічні і тактичні.

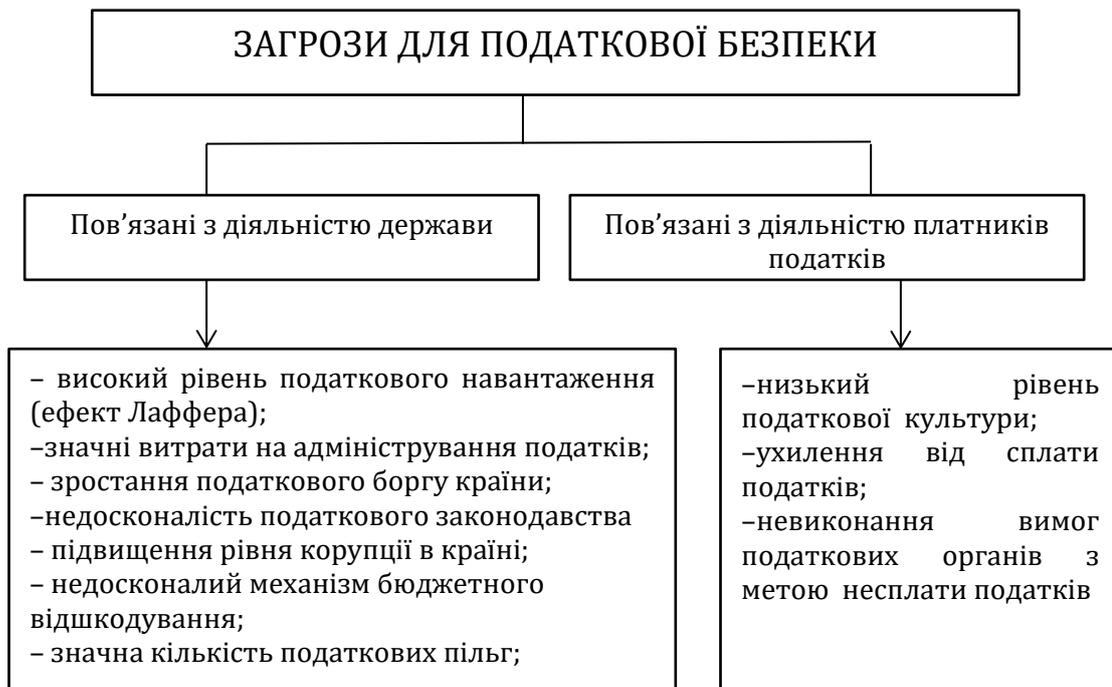

Рисунок 3. Загрози для податкової безпеки

До стратегічних цілей забезпечення податкової безпеки наразі слід віднести: забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку країни, підвищення фінансової стійкості та стабільності фінансової системи держави, покращення якості життя населення та збільшення її тривалості, перехід економіки України на інноваційний шлях розвитку.

Тактичними цілями слід вважати мінімізацію витрат, пов'язаних з оподаткуванням, і нейтралізацію податкових загроз, обумовлених сучасними умовами функціонування держави.

Основними заходами, що спрямовані на підвищення рівня податкової безпеки та нейтралізацію загроз податковій безпеці, є:

- виявлення критичних ситуацій, при яких прогнозовані та реальні показники податкової діяльності досягають або виходять за межі порогових значень;
- розробка заходів з виведення податкової системи із зони податкового ризику та усунення наслідків реалізації загроз;

- здійснення експертизи прийнятих нормативно-правових актів і рішень з податкових питань з позиції податкової безпеки України;
- забезпечення відповідності системи оподаткування напрямом державної податкової політики;
- підвищення рівня податкової культури;
- дотримання правового характеру податкових відносин;
- підвищення рівня надходження податків за рахунок якості їх довгострокового та короткострокового оптимального прогнозу та планування;
- створення більш повної та прозорої системи податкового управління, що передбачає автоматизацію збору фінансово господарської інформації, необхідної для ефективного прогнозування,
- планування та оптимального управління;
- розробка автоматизованої інформаційної системи податкової безпеки, яка забезпечує успішне виконання поставлених цілей, а також безперервне відстеження критичних індикаторів виконання податкових планів.

Таким чином, основними умовами, що визначають рівень податкової безпеки держави та впливають на її забезпечення, є: відповідність системи оподаткування напрямом державної податкової політики та сучасним умовам економічного розвитку, високий рівень податкової культури; правовий характер податкових відносин; узгодженість усіх елементів функціонування податкової системи країни.

ПИТАННЯ 2.

У будь-якому економічному процесі можна виявити фактори ризику, які існують через об'єктивні категорії конфліктності та невизначеності, а також відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття управлінських рішень.

Невизначеність умов, у яких здійснюється наповнення бюджету шляхом збору податків, зумовлена великою кількістю змінних контрагентів та осіб, поведінку яких не завжди можна передбачити з прийнятною точністю. Насамперед – це невизначеність зовнішнього оточення, що містить у собі об'єктивні економічні, соціальні та політичні умови, у межах яких ведеться ця діяльність і до динаміки яких вона змушена пристосовуватись. До цих умов можна віднести нестабільність державної влади, неефективну економічну політику уряду, регіональні проблеми, різку поляризацію інтересів різних соціальних груп тощо.

Поряд із зовнішнім на діяльність щодо податків впливає внутрішнє оточення. До найважливіших умов цієї діяльності слід віднести стратегію фіскальної служби, принципи організації її діяльності, наявні ресурси та ефективність їх використання. Ці основні складові внутрішнього оточення конкретизуються у значну кількість чинників, які визначають кінцеві результати діяльності фіскальної служби, а саме: професійний рівень і наявність професійного досвіду керівництва фіскальної служби, рівень спеціальних і загальноекономічних знань керівництва та персоналу служби, підбір та розстановку кадрів, рівень організації та управління службою, рівень організації праці персоналу, збереження конфіденційної інформації тощо.

Податковий ризик – це економічна категорія, яка відображає певну невизначеність, що присутня в діяльності суб'єкта господарювання або держави стосовно стабільності податкової політики, а також можливість відхилень від запланованих податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів внаслідок ухилення від сплати податків чи порушення податкового законодавства.

Податкові ризики належать до категорії спекулятивних ризиків, оскільки їх наслідки можуть виявлятися не тільки у вигляді втрат, але

й у вигляді позитивних результатів. І цей процес має двосторонній характер. Наприклад, законодавче “пом’якшення” умов оподаткування зумовлює зменшення податкового навантаження, збільшення прибутку та грошового потоку для платника податку, зменшення порушень і, як наслідок, зменшення податкових надходжень до державного бюджету.

Джерела ризику – це чинники, фактори (процеси або явища), які спричиняють невизначеність, конфліктність у відносинах платника податків з органами Державної фіскальної служби України та зовнішнім середовищем. Основні фактори, що впливають на виникнення податкових ризиків, подані на рисунку 4.

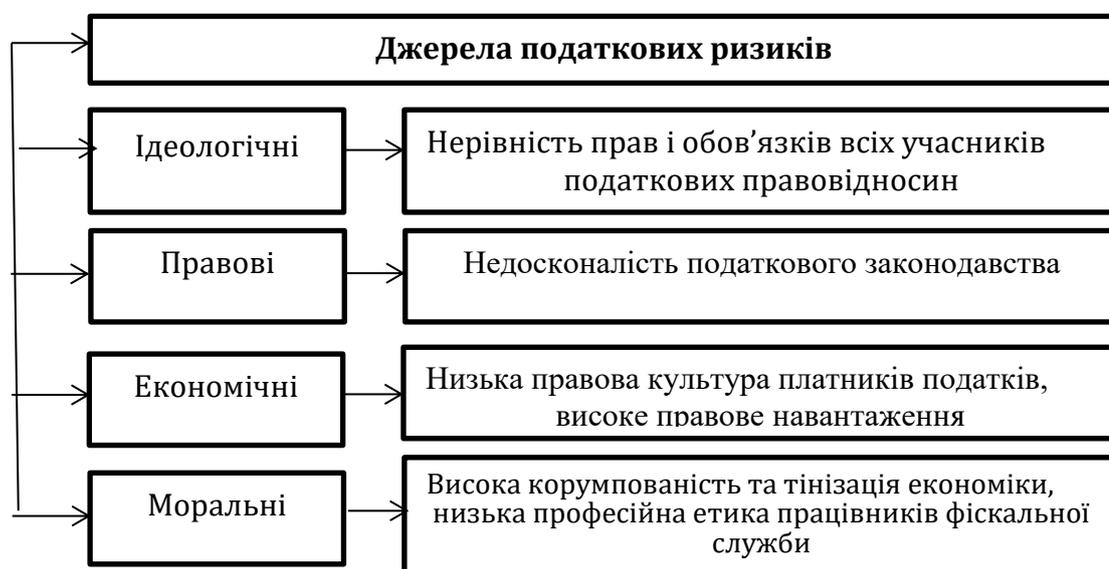

Рисунок 4. Джерела податкових ризиків

Отже, податковому ризику властиві такі характеристики:

- об’єктивність – існує через об’єктивні, притаманні економіці категорії конфліктності, невизначеності на момент прийняття правлінських рішень;
- суб’єктивність – зумовлюється діями, досвідом, психологією, інтересами суб’єктів – державних службовців, управлінського персоналу;

– спекулятивність – наслідки ризику виявляються як у вигляді втрат, так і у вигляді позитивних результатів;

– економічна природа – може призвести до непередбаченого збільшення/зменшення економічної вигоди для суб'єкта податкових відносин;

– юридична природа – може призвести до невиконання або порушення юридичних норм укладених угод.

За причинами виникнення, а також шляхами їх попередження або зниження податкові ризики слід поділити на декілька самостійних груп – правові, кримінальні та корупційні. *Правові ризики* є наслідком нетяжких порушень платниками податків при складанні та поданні податкової звітності, таких як несвоєчасне подання декларацій, наявність арифметичних і методологічних помилок у податковій звітності, порушення термінів сплати податків зборів, обов'язкових платежів. Попередження та зниження таких ризиків досягається шляхом спрощення податкового законодавства та податкової звітності, проведення роз'яснювальної та профілактичної роботи, притягнення до адміністративної відповідальності тощо.

Кримінальні ризики є наслідком тяжких порушень податкового законодавства, до яких слід віднести свідоме запровадження різноманітних схем часткового або повного ухилення від оподаткування. Для попередження та зниження таких ризиків необхідно постійно підвищувати кваліфікацію працівників фіскальної служби, проводити моніторинг і виявляти правопорушення, підвищувати рівень правового забезпечення кримінальної відповідальності порушників податкового законодавства.

Корупційний ризик виникає внаслідок зловживань і корупційних дій з боку працівників фіскальної служби та інших посадових осіб.

Попередити і знизити такі ризики можна шляхом ретельного підбору та розстановки кадрів, посилення контролю дій посадових осіб з боку відповідних служб, підвищення відповідальності керівництва за дії підлеглих, а також рівня правового забезпечення відповідальності посадових осіб, які порушують податкове законодавство.

За причинами виникнення організаційно-управлінські ризики можна поділити на селективний та організаційний. Селективний ризик виникає внаслідок недостатнього обґрунтування управлінських рішень, організаційний – через недоліки при плануванні й організації поточної роботи, помилки в доборі та розстановці кадрів, а також у разі неефективного контролю діяльності.

Відносно суб'єктів податкових відносин податкові ризики прийнято поділяти на податковий ризик держави та податковий ризик платника (рис. 5).

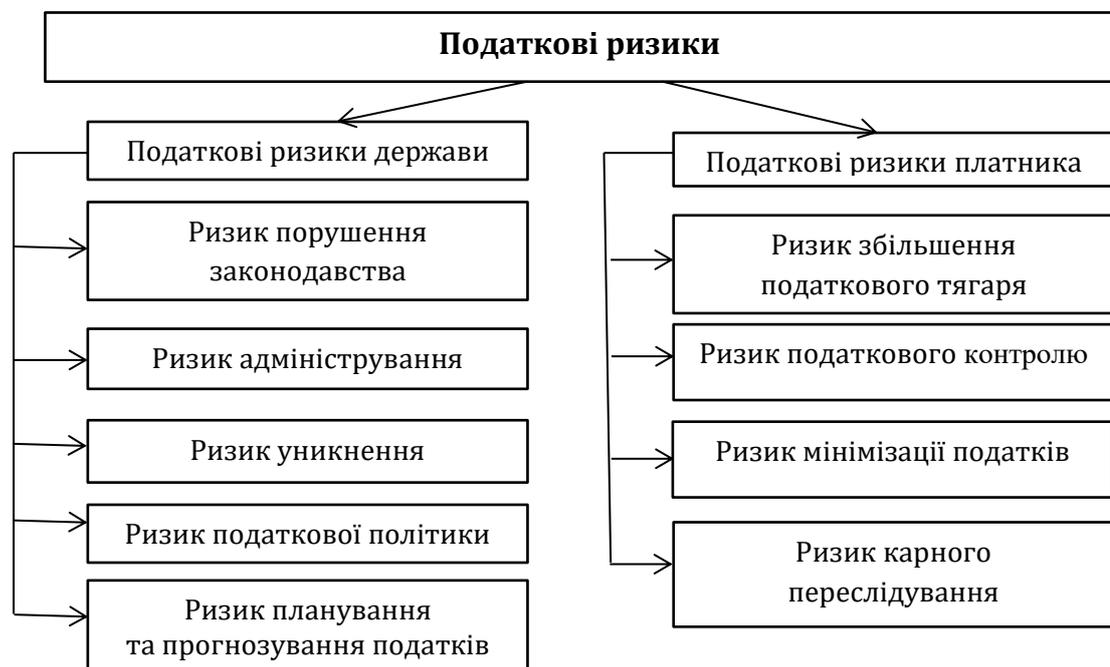

Рисунок 5. Види податкових ризиків залежно від суб'єктів податкових відносин.

Податковий ризик держави – це економічна категорія, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності щодо забезпечення надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів, державних цільових фондів, унаслідок можливого впливу (дії) на нього низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, неефективного адміністрування податків і порушень податкового законодавства.

Причини нормативно -правового характеру призводять також до *ризиків порушення податкового законодавства*. Ця група чинників спричиняє можливість втрат як у держави, так і у платників. Наприклад, неправильне тлумачення платником тих чи інших положень нормативно-правових актів може призвести до несвідомого порушення податкового законодавства, а отже – до втрат через сплату донарахованих у результаті перевірок обсягів податків, фінансових санкцій та адміністративних штрафів.

Ризик прогнозування та планування податкових надходжень виникає з недосконалості цього процесу. Насамперед помилки прогнозування та планування податків можуть спричинити зменшення надходжень до державного бюджету. Так, якщо план податкових надходжень буде завищений і нереальний, то можуть виникнути труднощі з виконанням бюджету та мобілізацією необхідних для покриття запланованих видатків коштів. Негативні наслідки цього процесу можуть торкнутися також і платників, оскільки може бути посилено податковий контроль.

Ризик уникнення оподаткування зумовлений насамперед фіскальною психологією платника. Його підсилюють причини нормативно-правового характеру. Платник намагається використовувати недосконалість законодавства, подвійне (неоднозначне) тлумачення тих чи інших положень на свою користь. Цей ризик процвітає в умовах великої кількості податкових пільг, коли

платники намагаються штучно обґрунтувати підстави для їх застосування.

Недоліки організаційно-правового характеру спричиняють *ризик адміністрування*. Недостатній рівень обліково-аналітичної роботи, недосконала організація контрольної діяльності, низька кваліфікація податківців зменшують ефективність управління податковим боргом, результативність податкового контролю. Внаслідок цього суми податкового боргу списуються, багато порушень залишаються невиявленими. Отже, зростає ризик бюджетних втрат. Наявність цієї групи чинників певною мірою вигідна платнику, оскільки це знижує ризик втрат, пов'язаних із податковим контролем.

Податковий ризик платника податків належить до різновиду підприємницьких ризиків. Чинниками його можуть бути: зміна податкової політики, внаслідок чого може збільшитися податковий тиск і, відповідно, збільшитися податкове зобов'язання; можливість донарахувань і платежів та штрафів за ненавмисне порушення суб'єктом господарювання чинного законодавства; помилки та недоліки при плануванні, проектуванні й організації бізнесу.

Витрати, пов'язані з оптимізацією оподаткування, можуть мати різний характер. За умови здійснення законної мінімізації – це витрати на податкові консультації і власне на організацію податкових схем, урахування податкових пільг, на участь посередників, відкриття офшорних зон тощо. Ризик податковою контролю виникає у зв'язку з можливими втратами через стягнення фінансових штрафів та адміністративних санкцій, передбачених за правопорушення податкового законодавства.

Істотні фінансові втрати можуть виникнути у платників податків і в межах карного переслідування за здійснення правопорушень, передбачених статтями Кримінального кодексу України. Ці ризики прямо

стосуються не лише платників, що ухиляються від сплати податків, а й цілком законослухняних підприємств – платників податків з великими фінансовими показниками.

Деякі види податкових ризиків принципово не можуть бути усунені, проте всі податкові ризики повинні бути своєчасно ідентифіковані та оцінені їх наслідки для подальшого використання аналітичних даних при ухваленні управлінських рішень.

Для визначення податкових ризиків використовуються такі методи:

- метод історичного аналізу, що полягає у визначенні схожості ситуації, схеми або документа, за якими визначається ризик, з тими, що спостерігалися, використовувалися або готувалися раніше;

- метод аналогій, який базується на використанні досвіду та напрацювань, набутих іншими державними органами України або податковими органами інших країн в аналогічних (схожих) ситуаціях;

- аналітичний метод, який передбачає використання таких технологій, як моделювання, аналіз за схемою “причина – наслідок” тощо;

- метод “зворотного аналізу”, який полягає у вивченні виявлених на практиці фактів невідповідності податкових стягнень їх прогнозованим розмірам і встановленні причин та зовнішніх ознак цих відхилень, які надалі буде можливо використовувати для виявлення ризиків на ранніх стадіях адміністрування;

- індивідуальне опитування, тобто проведення опитувань, зокрема анонімних, учасників або потенційних учасників процесу, щодо якого визначаються ризики.

На державному рівні проводиться ранжування платників податків за рівнем податкового ризику, що регламентується наказом ДПС “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розподілу платників податків за категоріями уваги”. За показниками податкової

поведінки та рівня ризику суб'єктів господарювання розрізняють три категорії уваги (рис. 6).

Рисунок 6. Розподіл суб'єктів господарювання за категоріями уваги

Отже, впровадження системи аналізу діяльності платників податків у процесі управління податковими ризиками дає можливість на підставі економіко-математичних моделей здійснювати відбір суб'єктів господарської діяльності для податкового аудиту в автоматизованому режимі, що уможлиблюють мінімізацію впливу людського фактора при призначенні перевірки.

ПИТАННЯ 3.

Поняття тіньової економіки в контексті її впливу на податкову безпеку держави є комплексним і включає різні рівні її визначення.

Так, на макрорівні тіньова економіка розглядається з точки зору її впливу на структуру та розвиток легальної правомірної економіки: на виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання ВВП, на зайнятість населення, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси. На мікрорівні тіньова економіка проявляється у специфічній економічній поведінці суб'єктів господарювання, підприємств і структур, тією чи іншою мірою залучених до тіньового та кримінального бізнесу. Обсяг тіньової економіки є одночасно і передумовою, і наслідком низького рівня податкової безпеки держави.

Причини тіньової економіки – поява протиріч між зростаючими потребами суб'єктів господарювання та обмеженими можливостями легального суспільного виробництва. Важливу роль у цьому процесі також відіграють: стратегічна невизначеність та інституційна непорядкованість у країні. Згідно з даними Світового банку Україна входить до групи країн з високим рівнем тіньової економіки. Так, її частка стосовно офіційного ВВП країни становить 46,8 %, водночас обсяг тіньової економіки в Молдові – 44,3 %, Росії – 40,6 %, Болгарії 32,7 %, Румунії – 30,2 %, Литві – 29,7 %, Польщі – 26,0 %, Німеччині 15,3 %, Швейцарії – 8,1 %.

Отже, тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконанням робіт і наданням послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), наслідком якої є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови та безпека праці тощо).

Основними причинами існування тіньової економіки в Україні є:

– відсутність повноцінного ринкового середовища. Уповільнення інституціональних, структурних і економічних перетворень, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самотійно розвивати неформальні механізми взаємного співробітництва;

– слабкість інституційної бази формування та реалізації економічної політики;

– відсутність дієвого механізму захисту прав власності, справедливого і неупередженого судочинства, ефективно діючих інститутів регулювання сегментів фінансового та реального секторів економіки;

– неефективність управління державною власністю. Брак ринкової мотивації та ефективної системи відбору менеджерів для управління державними підприємствами, а також монопольний доступ як до державних ресурсів, так і до державного замовлення створюють передумови для низької виробничої ефективності та невисокого “податкового виходу” державних підприємств. Серед акціонерних товариств, пакети акцій яких перебувають в управлінні держави, збиткових набагато більше, ніж у середньому по Україні;

– структурні недоліки податкової системи. Чинна податкова система зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету без урахування можливих наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян. Досить часто використовується система авансових платежів за податками. Разом з тим, недосконала система податкового адміністрування нівелює прагнення суб'єктів господарювання легалізувати тіньові капітали та залучити їх до реальної економіки;

– незбалансованість державної регуляторної політики. Відсутність чіткої стратегії розвитку економіки країни та синхронізації відособлених програм розвитку різних секторів і галузей економіки разом із повільно прогресуючим бюрократичним державним апаратом створюють передумови для функціонування схем ухилення від оподаткування та виведення капіталу за кордон;

– недосконалість бюджетної політики та контролю за видатками. Неefективна система контролю за виконанням видаткової частини державного бюджету, особливо у сфері державних закупівель, їх недостатня прозорість, порушення бюджетної дисципліни, зловживання, завищення вартості закупівель і нецільове використання державних коштів формують тіньовий потік грошових коштів;

– деформація структури зайнятості. Високе податкове навантаження на фонд оплати праці разом з невисокою офіційною мінімальною заробітною платою в країні стимулюють підприємців до виплат зарплат “у конвертах” і ухилення від належних державі податкових платежів;

– недоліки в діяльності судової влади. Неправомірність рішень суддів і відсутність адекватної з їхнього боку відповідальності перед державою та суспільством забезпечують умови для перерозподілу власності (рейдерства);

– монополізація економіки. Монопольна позиція окремо визначених компаній на ринках житлово-комунального господарства, агропромислового комплексу, енергетики, платних послуг державних органів, залізничних перевезень разом з мережею афілійованих з ними приватних фірм і компаній сприяють відтоку капіталів за межі офіційного ринку;

– корупція. Внаслідок непрозорості системи взаємовідносин між суспільством і державою формуються та ефективно діють корупційні

“ринки”, зокрема: адміністративно-господарських рішень; державних посад; землі; державних закупівель.

Таким чином, вищезазначені причини існування та розвитку тіньової економіки викликають у цілому такі негативні наслідки:

- втрата податкових надходжень до бюджету;
- неефективність управлінських рішень через брак адекватності статистичної інформації про розвиток економічних процесів;
- зниження рівня внутрішньої інвестиційної активності у зв'язку з неможливістю відкритого використання прихованих від оподаткування доходів і їх відтік за кордон;
- зменшення інтересу потенційних західних стратегічних інвесторів;
- зростання рівня криміналізації суспільства через зрощування підприємницьких і державних структур в особі різних органів державної влади та забезпечення правопорядку.

Незважаючи на досить значний вплив макроекономічних факторів на формування тіньової економіки, роль суб'єктів господарювання в цьому контексті часто є визначальною через використання ними різних схем ухилення від оподаткування чи його суттєвої мінімізації.

Зазначимо, що у своїй діяльності підприємства застосовують податкову стратегію, що полягає у виборі найбільш ефективного варіанта сплати податкових платежів при альтернативних варіантах його господарської діяльності, та визначає зміст системи податкової безпеки підприємства. Особливістю є протиставлення мети податкової безпеки підприємства, яке прагне мінімізувати податкові платежі, та податкової безпеки держави, що потребує максимального податкового виходу.

Виділяють чотири основні типи податкових стратегій, які, незалежно від факту формального проголошення, реалізуються суб'єктами господарювання:

– стратегія максимальної податкової безпеки спрямована на абсолютне виконання вимог податкового законодавства на основі безапеляційного визнання позиції податкових органів з усіх спірних питань. Вона дозволяє мінімізувати податкові ризики,

– водночас супроводжується максимальним податковим навантаженням, що не відповідає головній меті – збільшення ринкової вартості та максимізація чистого прибутку, а також надає системі податкової безпеки підприємства формального характеру;

– стратегія ухилення від оподаткування виявляється у свідомому порушенні податкового законодавства. У її основі лежить використання методів, що перебувають за межами правового поля, що не може бути прийнятним для організації, яка будує стратегію розвитку та сприяє “тінізації” своєї діяльності;

– стратегія “пом’якшення” податкових наслідків припускає відмову від свідомо неправомірних угод і мінімізацію сумнівних господарських операцій. Фактично вона “балансує” між стратегією ухилення від оподаткування та стратегією податкової оптимізації. Порівняно з останньою генерує додаткові податкові ризики і може бути досить небезпечною. У рамках неї система забезпечення податкової безпеки набуває особливого значення, оскільки передбачає насамперед управління такими ризиками;

– стратегія податкової оптимізації характеризується зменшенням величини податкових зобов’язань (чи перенесенні їх виконання на пізніші терміни), а також скороченням податкових ризиків за допомогою цілеспрямованих дій платника податків у рамках правового поля. Отже, чинні схеми та механізми мінімізації податкових зобов’язань, які використовують суб’єкти господарювання, доцільно поділити на чотири групи:

✓ схеми зменшення податкових зобов’язань;

- ✓ схеми оптимізації податкових зобов'язань;
- ✓ схеми ухилення від оподаткування;
- ✓ схеми, які мають ознаки шахрайства.

Найбільш уживані в даний час схеми оптимізації та ухилення від сплати податків подані в таблиці 2.

Таким чином, враховуючи наявність чинних схем і методів ухилення й оптимізації оподаткування в контексті боротьби з “тінізацією” економіки та забезпечення податкової безпеки в країні, держава може формувати систему стимулів для суб'єктів господарювання у формі зменшення зобов'язань чи зміни строків їх сплати (рис. 7).

Податкові стимули значно підвищують маневровість бізнесу відповідно до поточної фінансової ситуації в конкретний момент часу. Водночас їх використання вимагає більш якісного контролю та адміністрування податків з боку держави.

Як висновок, підвищувати податкову безпеку держави неможливо без розробки механізмів протидії тіньовому сектору – комплексу заходів з детінізації економіки.

Детінізація економіки – це цілісна система дій держави, спрямована передусім на подолання причин та усунення наслідків позаофіційних економічних відносин в країні.

Стратегічною метою детінізації є суттєве зниження рівня тіньової економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, створення сприятливих умов для залучення їх в економіку.

Основними заходами, що сприятимуть зниженню рівня тіньової економіки, повинні бути:

- створення умов для легалізації зайнятості;
- сприяння розвитку банківської системи та фінансового ринку в цілому;

Таблиця 2

Схеми оптимізації та ухилення від сплати податків суб'єктами господарювання

Метод, схема оптимізації та ухилення від сплати податків	Приклад
Трансфертні схеми та методи	Зниження експортних цін з метою перенесення податкової бази на афілійовані офшорні компанії чи компанії-нерезиденти
	Зниження імпорتنих цін шляхом закупки товарів у афілійованих офшорних чи низькоподаткових компаній-нерезидентів з метою економії на миті та ПДВ
	Перенос податкової бази на компанії-одноденки шляхом організації через них продажу чи купівлі товарів (робіт, послуг) з наступним виведенням коштів на нерезидента
	Продаж чи закупка товарів через компанії, що працюють у спеціальних економічних зонах, з використанням комісійної схеми з метою економії податку на прибуток
Дроблення та поділ бізнесу	Переведення робітників у компанії, що користуються спеціальним режимом податкообкладання, мають пільги чи є нерезидентами з наступним укладанням договорів аутсорсингу чи аутстафінгу. Дозволяє занижувати внески до фонду заробітної плати та податок на прибуток
	Виділення частини бізнесу в окремі фірми, що мають право використовувати спрощену систему оподаткування
	Використання давальницьких схем з компаніями, що використовують спеціальні податкові режими
Заміна відносин, у тому числі за фіктивними договорами	Підписання договору лізингу основних засобів замість договору поставки
	Проведення реконструкції та модернізації основних засобів під виглядом поточного та капітального ремонту
	Отримання передоплати за товари (роботи, послуги) у вигляді займу з метою несплати ПДВ за авансом
	Реєстрація працівників як фізичних осіб-підприємців і підписання з ними цивільно-правових договорів замість трудових з метою зниження внесків за фондом оплати праці та до ФСС
	Підписання замість договору купівлі-продажу договору комісії

	(доручення, агентського договору) з метою уникнення сплати ПДВ за авансом
--	---

Продовження таблиці 2

Метод, схема оптимізації та ухилення від сплати податків	Приклад
Використання окремих видів договорів, у тому числі фіктивних угод	Виплати роялті, відсотків, дивідендів на користь компанії-Нерезидент
	Оплата частини вартості товарів, робіт, послуг у формі штрафних санкцій за фіктивним договором з метою економії ПДВ
	Перенесення виплати податку на прибуток на пізніший період шляхом визначення моменту переходу права власності на відвантажені товари після їх оплати
	Використання вексельних форм розрахунків для імітації реальності понесених витрат на купівлю товарів, робіт, послуг для зниження доходу від реалізації
	Факторингові схеми зниження податку на прибуток
	Підписання фіктивних угод на надання консультаційних та інших послуг; фіктивна оренда тощо
	Зміна ціни поставлених товарів (робіт, послуг) у наступних податкових періодах з метою перенесення строків сплати ПДВ та податку на прибуток
Окремі методи та схеми оптимізації, використання податкових пільг	Отримання інвестиційного податкового кредиту
	Акумуляування доходу від реалізації на рахунках фірм-одноденок
	Зниження доходу від реалізації за рахунок часткових розрахунків з контрагентами через рахунки компаній-нерезидентів
	Наймання працівників-інвалідів з метою економії на відрахуваннях до фондів соціального страхування
	Медичне та пенсійне страхування працівників як частина оплати праці з метою економії на відрахуваннях із заробітної плати
	Приєднання (злиття) збиткової компанії

- скорочення рівня монополізації та мотивація до конкуренції (додаткові податкові стимули до накопичення та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, а їх надання – за фактичними результатами діяльності);

- спрощення дозвільних процедур реєстрації та провадження підприємницької діяльності;

Рисунок 7. Види та класифікація податкових стимулів для суб'єктів господарювання

- підвищення ефективності державного моніторингу та контролю за підприємницькими структурами;
- посилення правового захисту майнових прав держави;
- розробка правового забезпечення процесу легалізації доходів (звуження бази тіньового господарювання за допомогою зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу (освіта, підвищення кваліфікації));
- “амнісія” капіталів некримінального походження;

- регламентування обов'язкового обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму;

- залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій і громадських об'єднань, що спеціалізуються на протидії нелегальному господарюванню.

Таким чином, реалізація зазначених заходів зменшення частки тіньової економіки за рахунок легалізації капіталу, підвищення бюджетної дисципліни, забезпечення прав власності стимулюватиме розвиток інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності економіки, що в цілому сприятиме покращенню рівня податкової та фінансово-економічної безпеки країни.